

UUNDAJI WA MSAMIATI MPYA KATIKA KISWAHILI: Zoezi Lenye Njia Mbalimbali

J.G. Kiango

Taasisi ya Uchunguzi wa Kiswahili
Chuo Kikuu cha Dar es Salaam

1.0 UTANGULIZI

Eneo linalozungumziwa na makala hii ni eneo ambalo limeshughulikiwa kwa kiasi fulani na wanalugha, kwa mfano Akida (1973) Gibbe (1978) Khamisi (1980), MacWilliam (1982), Mdee, J. (1981) na Temu (1972:1974). Baadhi ya michango ya wanalugha niliowataja hapo juu na wengine itajitokeza katika makala hii.

Nia ya makala hii sio kuonyesha njia zote zinazotumika katika kuunda msamiati mpya katika lugha, bali kwa kupitia kazi zilizokwihafanywa kuona ni njia zipi zimetumika katika kuunda msamiati wa Kiswahili. Kwa hiyo faida mojawapo ya makala hii itakuwa ni kujaribu kuona ubora unaofaa kudumishwa na ubovu unaofaa kusahihishwa katika zoezi hili linaloendelea. Kadhalika data zitakazopatikana humu zinaweza kuchangia kazi nyingine za kitaaluma za kulinganisha uzoefu katika lugha ya Kiswahili na lugha nyingine duniani; kwani zoezi hili la kuunda msamiati mpya sio la kipekee kwa Kiswahili bali ni uhai wa lugha zote duniani kama vyombo msingi vya mawasiliano.

Haja ya uundaji wa msamiati mpya wa Kiswahili katika kukidhi azma ya lugha ya Kiswahili kushika hatamu za taifa imejitokeza kwa nguvu sana katika siku hizi za karibuni. Msingi mkubwa au chanzo ni mabadiliko ya sera ya lugha katika taifa hili kama yalivyojitokeza wakati wa mkoloni, baada ya Uhuru na baada ya azimo la Arusha; mabadiliko ambayo yametoa hadhi kubwa kwa Kiswahili. Hii ni hadhi ambayo kwa sababu za kihistoria imecheleweshwa kutolewa na hivyo Kiswahili kujikuta kimetupwa mkono na maendeleo. Matokeo yake ni kwamba sasa Kiswahili chalazimika kutimua mbio. Uhakika wa kushinda mbio hizo hutegemea zaidi maandalizi, waandalizi, silaha zao na njia yenyewe kama haina makorongo.

Katika kushika hatamu za taifa, ni muhimu Kiswahili kujitosheleza katika maeneo makuu matatu. Eneo la kwanza ni kukidhi haja za mawasiliano za makabila ya taifa hili (Khamisi 1980). Hii ina maana kwamba mazingira yote ya kabila zote nchini ni muhimu yatajike kwa Kiswahili sanifu. Sasa hivi sio jambo la ajabu kukuta kabila fulani lina maeneo fulani katika utamaduni wake ambayo hayana msamiati wa Kiswahili, hivyo inabidi wanapozungumza kwa Kiswahili kuchanganya Kiswahili na maneno ya kikabila. Ni bora maeneo haya yafanyiwe utafiti na kupata tafsiri sanifu za Kiswahili. Kazi hii inaweza kufanywa kwa ushirikiano na Wanataaluma, Baraza la Kiswahili la Taifa pamoja na Kamati za lugha za wilaya na mkoa. Kwa mfano huko Usukumani kuna maeneo haya ya utawala ambayo yanahitaji kupata Kiswahili chake:-

Mwanangwa	-	Kiongozi wa kijiji (sio balozi)
Gunguli	-	Kijiji chenye mipaka ya asili kama vile mito, milima, mabonde, n.k.
Sale	-	mji wa Kiongozi wa mji

Eneo la pili ni la kitaifa. Kiswahili lazima kiambatane na maendeleo yanayofikiwa kitaifa. Khamisi (1980) anasema shughuli za taifa hili zinadai matumizi ya lugha ya pamoja katika mawasiliano kama vile maendeleo ya kijamii, shughuli za ushirika, chama, elimu na kazi za taifa zijumishazo watu wa makabila na nasaba mbalimbali; kwa mfano, ndoa za nje ya makabila ya wanao au kuolewa zinailazimisha lugha ya Kiswahili kuunda njia ya mawasiliano ambayo itavuka mipaka ya mawasiliano ya asili ya lugha ya Kiswahili.

Eneo la tatu ni la kimataifa. Ni muhimu Kiswahili kijitahidi kumeza maendeleo yaliyofikiwa kimataifa na ambayo yamekwishaingia katika matumizi. Hivi tusemavyo zipo dhana katika maeneo ya siasa, uchumi, sayansi, teknolojia na elimu ambazo hazina msamiati wake katika lugha ya Kiswahili. Kukikamilisha Kiswahili ni lazima sehemu hii nayo ishughulikiwe ipasavyo.

2.0 Uundaji wa msamiati mpya

Uundaji wa msamiati mpya ni shughuli ambayo ilikuwa ikiendelea tangu zamani, yaani kabla ya kuja kwa wageni, baada ya kuja kwa wageni na baada ya kupata Uhuru. Uundaji huo wa msamiati mpya ulifanyika katika viwango tofauti kulingana na nafasi ya Kiswahili katika maendeleo kwa nyakati hizo maalumu. Hata hivyo katika nyakati zote hizo, njia mbalimbali zimetumika. Litakuwa jambo jema kuzipitia njia hizo kwa ujumla na kuona taratibu zake na inapobidi kudokea ubora na udhaifu wake na hatimaye kuona ni njia gani ni bora zaidi katika kukabiliana na kazi hii ngumu ambayo yawashughulisha sana wanalugha siku hizi katika kukiendeleza Kiswahili.

2.1 Kubuni

Njia ya kwanza ni ya kubuni. Njia hii yaweza kutumika kukabili mazingira ya aina mbili. Kwanza, kubuni msamiati ambao utataja mambo yaliyomo katika jamii ambayo hayajapata msamiati wa Kiswahili. Pili, kubuni msamiati ambao utataja mambo kutoka nje ya jamii yenye msamiati wa kigeni. Mara nyingi kukabili mazingira ya kwanza ni rahisi zaidi kuliko kukabili mazingira ya pili. Mazingira ya pili yanaelekea kuwa magumu hasa kama Kiswahili kimechelewa kutoa msamiati wa Kiswahili. Mfano ikiwa jambo fulani na msamiati wake wa kigeni limeingia nchini tangu miaka ya sitini na kupewa msamiati wa Kiswahili miaka ya themanini, ni dhahiri kuwa watumiaji watakuwa wamekwishazoea kutumia msamiati wa kigeni hivyo msamiati mpya wa Kiswahili, utachukua muda kukubalika na kutumiwa. Kuna njia kuu mbili za kubuni msamiati. Kuna kubuni kinasibu na kubuni kwa kuongozwa na vigenzo maalumu.

2.1.1 Kubuni - Kinasibu

Katika njia hii, maneno mapya kabisa huundwa kwa kuzingatia kanuni za isimu za lugha husika na kisha kuyapachika dhana mbalimbali. Kwa mfano mwanalugha anaweza kuunda maneno "golo", "kisopo" halafu akasema:

golo = solar system
Kisopo = radar

Watumiaji wa njia hii, wanadai kuwa njia hii itatatua tatizo la kuchukua maneno ambayo tayari yamo katika lugha na kuyashindilia mzigo mwingine. Wanaongeza kusema kwamba ni njia bora

sana katika kuunda istilahi kwa vile istilahi hazitakiwi kubeba maana nyingi au vivuli vya maana.

Pamoja na faida zilizotajwa hapo juu, wapo wanalugha ambao wanaipinga njia hii ya kubuni kinasibu. Wanadai kwamba katika kuunda msamiati mpya, ni bora kwa kiasi fulani pawepo na uhusiano baina ya kitaja na kitajwa katika msamiati ili kuleta mchomo fulani badala ya kuunda msamiati ambao hauua maana inayohusiana kabisa na dhana zinazotajwa. Mtaalamu wa lugha MacWilliam, A. (1982) anasema kwamba, "... nafikiri kwamba watu hawataki kupewa silabi isiyo na maana. Wengi wetu wanapenda msingi wa neno fulani na maana yake utokane na msingi unaojulikana". Kadhalika Mdee, J. (1981) anasema kuwa, wanaisimu wengine husita kuiafiki njia hii kwani inakiuka tabia ya asili ya uundaji wa maneno katika lugha. Kwa kawaida watumiaji wa lugha waliunda maneno ambayo yalikuwa na maana inayohusiana na dhana inayowakilishwa ama kimaumbile, kitabia au kimatumizi.

2.1.2 Kubuni kwa kutumia vigezo maalumu

Njia ya pili katika utaratibu wa kubuni ni ile ambayo mbunifu huongozwa na vigezo fulani maalumu. Vigezo hivyo mara nyingi ni **maumbile**, **tabia** au **matumizi** ya kitu kinachotakiwa kiundiwe msamiati wa Kiswahili. Sifa hizi za msingi zinapururwa kutoka kwenye kitu kinachotakiwa kutajwa au kinachotajwa kwa msamiati wa kigeni na kisha kubuni msamiati utakaozingatia mojawapo ya sifa hizo kimaana. Mtaalamu mmoja Akida (1973) ameitumia njia hii katika kutunga msamiati wa muda wa sayansi. Mifano ya baadhi ya maneno aliyobuni ni:

Abdomen

Fumbatio

Neno fumbatio limepatikana kwa kufata kazi yake; yaani kitu kama fuko ambamo ndani yake mnazuia vitu kama ini, nyongo, figo na kuacha juu pafu na moyo. Hivyo kitu hiki kimefumbatia vitu fulani ndani ya tumbo la kiumbe.

Antinomycets

Uyogapele

Viyoga hivi husababisha mimea ya viazi kutoa miche au matunda yake yakiwa yameduduika kama yenye pele. Hasa ugonjwa wake huitwa pele za viazi, hivyo tumeona bora viyoga hivi viitwe viyoga vinavyoleta pele, ndipo tumepata neno "viyogapele"

Aerial roots and stems:

Mzizipau

Limetolewa neno "mzizipau" kwa sababu mizizi hii huning'inia tu si aghalabu kuota chini. Kwa hali hii tumeita mizizipau maana inaning'inia kama mapau ya nyumba ambayo hayafiki ardhini bali hukaa juu juu.

Ukiangalia kwa undani njia hizi mbili za kubuni utaona kuwa njia hii ya pili haina upinzani mkubwa sana kwa vile msamiati unaopatikana una maana ambazo zina mfanano wa kiasi fulani na kile kinachotajwa na hivi kuibua hisia fulani kwa watumiaji. Maneno haya mara nyingi yaingiapo masikioni mwa watumiaji yaibua maana fulani vichwani mwao na hivi kuonekana ni maneno hai katika lugha. Mtaalamu wa lugha Hassani N. Moyo (Sept. 1983) anasema kwamba watu wengi wanalalamikia tafsiri za kubuni, wengine wanahisi tafsiri za kubuni zinazusha maneno **mageni** na **magumu** zaidi kuliko yale yanayofasiriwa. Je, Baraza (BAKITA) halina njia nyingine badala ya kubuni tafsiri?

2.2 Kukopa

Njia ya pili kuu ni ya kukopa. Ukilinganisha njia hii na njia nyingine, yaelekea njia hii ni kongwe sana. Kwanza, kuunda msamiati kwa kutumia njia hii ni utaratibu wa kawaida wa lugha nyingi duniani. Pili, ni njia ambayo kwa kiasi kikubwa imekuza lugha ya Kiswahili. Ukongwe wake unathibitisha kukubalika kwake. Katika lugha ya Kiswahili, njia hii imetumika tangu wageni walipoingia katika nchi hii. Mjengo wa msamiati wa lugha ya Kiswahili una asilimia kubwa sana wa maneno ya kukopwa kutoka Kiarabu, Kihindi, Kijerumani, Kiajemi na Kiingereza. Kadhalika ni njia nyepesi sana katika kutungia msamiati. Pamoja na ukweli kwamba msamiati unakopwa, lakini bado mfumo wa lugha ya Kiswahili haukuathirika; na pale ulipoathirika imetokana na sababu za mtunzi na wala sio lugha yenyewe; hivyo basi masahihisho yanaweza kufanywa.

Kuna aina mbili za kukopa. Kuna kukopa kwa kutohoa msamiati wa kigeni, na kuna kukopa kwa kutafsiri msamiati wa kigeni.

2.2.1 Kukopa kwa kutohoa

Hii ni njia ambayo mwanalugha anaitumia kwa kuchukua msamiati wa lugha ya kigeni na kuunukuu kwa kuzingatia fonolojia ya lugha inayolengwa. Nia ni kutumia neno lile lile lakini litamkike na liandikike kwa utaratibu wa Kiswahili.

Utohoaji kutoka lugha za kigeni unasisitizwa sana na Wanasayansi hasa kwa istilahi za kimataifa ambazo kwa mujibu wa miiko ya sayansi lazima zihifadhiwe katika uasili wake pasipo kubadili tahijia yake wala fonimu zake (Mdee 1981).

Hapa tunayo mifano michache ya mikopo kutoka lugha ya Kiingereza. Mifano hii imenakiliwa kutoka Kamusi ya Kiswahili Sanifu ya TUKI na Kamusi ya BAKITA Na. 3 ya Magonjwa ya mifugo, mimea na wadudu waharibifu.

TUKI:	Office	-	afisi
	apron	-	aproni
	atom	-	atomi
	atlas	-	atlas
	bicycle	-	baiskeli
	bulb	-	balbu
	bench	-	benchi
	bank	-	benki
	chalk	-	chaki
	charge	-	chaji
	change	-	chenji
	chief	-	chifu

BAKITA:	Bacteria	-	bakteria
	babesiosis	-	babeziosi
	brucellosis	-	brusilozi
	deris	-	derisi
	diazinon	-	dayazino
	dieldrin	-	diedrini
	entomology	-	entomolojia
	nicotine	-	nikotini

Yako maoni ya wataalamu mbalimbali kuhusu njia hii. Khamisi (1981) anasema Kiswahili kitakuwa kinawahudumia vyema watumiaji wa Kiswahili ikiwa kitaacha milango wazi na

kukaribisha maneno yenye kuwakilisha dhana ngeni na mpya kuingia bila upinzani. Mtaalamu mwingine wa Kiswahili Hassan (1983) anasema kama huu ndio utaratibu unaotumiwa na lugha ya Kiswahili katika harakati zake za kukua, Baraza (BAKITA) kwa nini linasita kuendelea nao? Kuna tabu gani ya "protein" kuitwa protini na "vitamin kuitwa vitamini? - hasa tukitia maanani kwamba watakaotumia haya ni wanafunzi wa shule za msingi na wale watakaofika ngazi ya Sekondari watayakuta maneno haya kutoka vitabu vya Kiiingereza.

Japokuwa njia hii ni maarufu sana katika Kiswahili, kuna haja ya kuwa na utaratibu unaoeleweka utakaotumiwa na watu wote wakati wa kutohoa maneno. Lazima iwekwe wazi kwamba tunapotohoa neno tunazingatia zaidi jinsi linavoandikwa au jinsi linavyotamkwa. Kwa mfano katika maneno yafuatayo, bado watumiaji hawana msimamo mmoja.

Tunasema	dansa, densi	au	dansi?
	disemba	au	desemba
	apron	au	epron
	aunsi	au	onsi
	banki	au	benki
	afisi	au	ofisi
	afisa	au	ofisa
	atomi	au	atomu
	afande	au	afendi
	agosti	au	ogasti ?

Hata hivyo tatizo hili sio kubwa sana kwani swala la makubaliano linaweza likafikiwa bila matatizo kwani vyombo vya kuratibu vipo. Mapendekezo ya mwandishi katika swala hili ni kwamba yafaa tuzingatie matamshi sahihi. Hata hivyo matamshi ya nani?

2.2.2 Kukopa kwa kutafsiri

Njia ya pili katika kukopa ni ile ya kutoa tafsiri za neno kwa neno za msamiati uliotumika kujenga dhana fulani. Njia hii imetumiwa pia na BAKITA katika Kamusi yake Na. 3, kwa mfano:

armyworm	-	viwavijeshi
Beanfly	-	nziharage
biological control	-	uthibiti kibayolojia
brown spot	-	doa kahawia
bud disease	-	ugonjwa wa vichomozi
safety period	-	kipindi salama

Tatizo la utaratibu huu ni kwamba tunaweza kupata tafsiri ambazo hazileti maana zinazokusudiwa. Endapo tatizo hili litatokea ni vema kutumia tafsiri huria au kutumia njia nyingine kabisa.

Katika kanuni za tafsiri inapendekezwa sana kutumia tafsiri huria badala ya tafsiri ya neno kwa neno kwa vile kila lugha ina mfumo wa kipekee katika kuwasilisha maana.

2.3 Kuingiza maneno ya Kibantu na lahaja

Hii ni njia ambayo inapendekezwa na wanalugha mbalimbali. Hata hivyo kuna makundi mbalimbali ya watumiaji wa njia hii. Liko kundi la wale wapendeleao zaidi matumizi ya lahaja za Kiswahili na kundi la pili ni la wale wapendeleao zaidi lugha za Kibantu. Pamoja na mgawanyiko huu, wazo la msingi ni kwamba lahaja pamoja na lugha za Kibantu zinaweza kusaidia kuziba pengo la msamiati katika lugha ya Kiswahili japo kwa kiwango fulani tu.

Twasema kwa kiwango fulani tu kwa vile imethibitika katika uchunguzi wa istilahi za migomba kuwa wakulima wa migomba wamefanikiwa kuainisha idadi kubwa ya migomba na mazao yake kujenga istilahi nyingi za kutumia katika kushughulikia kazi ya kilimo hiki. Kwa bahati mbaya maneno yaliofanikiwa kutengwa hayaendi zaidi ya elimu ya ujuzi wa kawaida. Msamiati uliojitokeza hauwezi kwa mfano kusaidia kujaza pengo la msamiati wa botani au kemia katika taaluma ya Sayansi (Khamisi 1980).

Hata hivyo utaratibu uliowekwa na BAKITA ni kwamba baada ya kukosa msamiati wa Kiswahili, kwanza unatalii lahaja za Kiswahili ndipo ifuatwe na Kibantu halafu Kiarabu na mwishowe Kiingereza. Utaratibu huu uliopendekezwa na BAKITA haujafuatwa ipasavyo. Ukweli huu unathibitishwa na kauli ya Kimani (1983) Mtaalamu wa Kiswahili kutoka Kenya kwamba, baadhi ya watu nchini Kenya wametoa hoja kwamba Kenya ina maneno zaidi ya 5,000 ya asili ambayo yanaweza kutumiwa katika kubuni maneno mapya badala ya kuchukua maneno yaliyobuniwa na Tanzania. Kwa kweli kauli hii ni changamoto kubwa sana kwa wale wote wanaohusika katika zoezi hili la kuunda msamiati mpya.

Mifano michache ya njia hii kutoka Kamusi la BAKITA Na. 3 itasaidia kupata picha halisi.

Close season	-	sango (Kingoni)
cut worm	-	sota (Kijita)
leaf minor	-	kidomozi (Kibondei)
foot and mouth disease	-	Shuna (Kisumbwa, Haya)
weevils	-	fukuzi (KIngoni, Kibondei, Kijita)
leaf curl	-	ngozi (Kimtang'ata)
new castle	-	mdondo (Bara)
	-	magwa (Pemba)

Kama tulivyokwisha ona hapo juu ni kwamba njia hii ni nzuri na maneno yake yaweza kupokelewa kwa urahisi na watumiaji. Hata hivyo njia hii ina kikomo chake kwa vile ni kweli kwamba lahaja na lugha za Kibantu hazijapanuka kimsamiati, katika taaluma za Sayansi, elimu, siasa, uchumi, teknolojia na kadhalika kiasi cha kutosha kumeza maendeleo ya kisasa yaliyofikiwa. Kwa mfano ni lahaja gani au lugha gani ya Kibantu ina msamiati wa **bomb, nuclear, video, electrone, combine harvester, television**, na vitu vingine kama hivi? Jibu ni dhahiri kuwa hakuna. Kama hivyo ndivyo basi ni dhahiri kuwa hii sio njia pekee ya kutegemewa. Lazima pawepo na njia nyingine ambazo zitasaidiana na njia hii.

2.4 Kuhamisha maana

Hii ni njia ambayo neno fulani la Kiswahili hupewa maana mpya katika matumizi. Uchaguzi wa maneno haya sio wa kiholela au kibahati nasibu; maneno yachaguliwayo huibua fikra au dhana fulani.

Mifano michache ya maneno ya aina hii ni kama ifuatavyo:

NENO	MAANA	MAANA MPYA
KUPE	Mdudu agandaye mwilini na kufyonza damu ya wanyama	Mnyonyaji. Mtu aishie kwa jasho la wengine
BALOZI	Mwakilishi wa Serikali katika nchi ya kigeni.	Kiongozi wa nyumba kumikumi nchini Tanzania
TAWI	Sehemu ya mti inayobeba majani na matunda.	Sehemu ndogo ya Chama au Shirika
KIFARU	Aina ya mnyama mkali mwenye kipusa usoni	Gari la chuma la Kivita lenye mzinga
SHINA	Sehemu ya mti yenye mizizi	Kikao cha mwanzo cha CCM

Baadhi ya wanalugha hawaungi mkono njia hii hasa inapotumika katika kuunda istilahi. Dai lao ni kwamba istilahi hazitakiwi kuwa na vivuli vya maana na zaidi ya hayo utaratibu huu unayabebesha maneno mizigo mikubwa ya maana.

2.5 Kurakabu, kufupisha, kunyambulisha na takiriri

Hii ni njia ambayo unapanga maneno mawili au zaidi ili kuunda neno jipya lenye maana moja.

Mfanot Katibu Kata, Katibu muhtasi, nguvu kazi, mpiga makasia, kidakatonge n.k.

2.5.2 Kufupisha

Hii ni njia nyingine ya kuunda maneno. Kuna vifupisho ya aina mbili kuu. Kuna vifupisho akronimu na vifupisho mchanganyo (blending).

2.5.2.1 Vifupisho akronimu

Haya ni maneno yanayopatikana kwa kuunganisha sehemu ya kwanza au ya mwisho ya maneno mawili au zaidi.

Mfano: Kampuni ya Mabasi Tanzania	-	KAMATA
Usafiri Dar es Salaam	-	UDA
Chama cha Mapinduzi	-	CCM
Shirika la Habari Tanzania	-	SHIHATA
Kampuni ya Usafiri Dodoma	-	KAUDO
Kampuni ya Usafiri Ruvuma	-	KAURU

2.5.2.2 Vifupisho mchanganyiko

Haya ni maneno yanayopatikana kwa kuunga maneno mawili na kuwa moja. Kwa kawaida sehemu ya mwanzo ya neno la kwanza huungwa na sehemu ya mwisho ya neno la pili.

Mfano: Aphid	-	Kiduri + Sukari	=	Kidukari
Helopeltis	-	Kidudu + uru	=	Kiduru
Insecticide	-	Kiua + Wadudu	=	Kiuwadudu
Mealy bug	-	Kidudu + Unga + nta	=	Kidungata
Plant bug	-	Kinyonya + utomvu	=	Kinyotomvu

2.5.3 Kunyambulisha

Baada ya kuunda neno unaweza kupata maneno zaidi kwa kunyambulisha neno la kwanza.

Mfano: Kokota -----> mkokota -----> mkokoto -----> mkokotoo ----->
Mkokotaji ----->kokotoaji.

Njia hii ni njia ya kawaida katika lugha nyingi. Ni njia ambayo haina upinzani mkubwa.

2.5.4 Takriri

Huu ni utaratibu ambao unachukua neno na kisha kulikariri. Matokeo yake ni kupata neno jipya lenye maana tofauti.

Cheza	-----	chezacheza
paka	-----	pakapaka
sungu	-----	sungusungu
Bato	-----	batobato
paa	-----	paapaa
ganda	-----	gandaganda
peku	-----	pekupeku
mwaga	-----	mwagamwaga

Kadhalika njia hii haina upinzani mkubwa. Ni njia ambayo imeshamiri sana katika lugha ya Kiswahili.

3.0 Maoni kwa ujumla

Tangu shughuli ya kuunda msamiati mpya wa Kiswahili ianze, njia hizo zilizotajwa hapo juu ndizo ambazo zimetumika sana japo kwa viwango tofauti. Mbali na jitihada hii, pamekuwepo na mawazo kadhaa kutoka kwa watumiaji wa lugha ya Kiswahili. Mawazo yao yamegawanyika katika makundi mawili. Wapo wale ambao wanaona kuwa Kiswahili siku hizi kinakuwa kigumu. Kadhalika wako wale ambao wanaona kuwa lugha ya Kiswahili inapotoshwa sana kutokana na utaratibu unaotumika katika kuunda maneno mapya kama tulivyoona mawazo ya Wana-Kenya.

Hata hivyo ni mwelekeo wa wanalugha kwamba Kiswahili lazima kiendelezwe ili kukidhi haja ya mawasiliano na kutimiza wajibu wake kama lugha ya Taifa. Zaidi ya hayo kukua kwa Kiswahili budi kufuate utaratibu, tabia na maumbile ya lugha yenyewe. Njia bora ya kutekeleza azma hii ni kwanza kuzitalii njia ambazo tunazitumia ili kuona ubora na ubovu wake kama tulivyofanya. Tunadhani kwa kufanya hivi malalamiko tunayoyapokea yanaweza kurekebishwa.

4.0 Usambazaji wa Msamiati mpya

Maneno yanakuwa msamiati wa lugha pale yanapotumika; yaani yawe hai katika maisha ya watamaduni. Kwa hiyo basi baada ya mikono mbalimbali kuunda maneno mapya ni muhimu yasambazwe katika vyombo vinavyohusika pamoja na vyombo vinavyoweza kusaidia usambazaji kama vile redio, magazeti, wanasiasa, waandishi wa vitabu, mashule, Wizara na Mashirika. Yapo maneno mengine ni vigumu kupokelewa upesi lakini yanapotumika mara kwa mara hushika mizizi katika matumizi na kukubalika.

Muda fulani ukipita baada ya kusambaza maneno mapya, maoni ya watumiaji yakusanywe na pale ambapo inaonekana neno fulani bado halisadifu, linaleta utata au huibua hisia mbaya kiutamaduni au kijamii, basi kufanya mabadiliko kusionewe haya.

Katika muda huu tulionao zipo istilahi nyingi katika lugha ambazo bado hazifahamiki. Inashauriwa swala la usambazaji litupiwe macho na mbinu bora zaidi zitafutwe. Pili, ni kweli kwamba maneno hayo mapya tangu yameundwa bado hayajafanyiwa tathmini kuona watumiaji wanasemaje ili kama ipo haja ya mabadiliko yafanywe. Ni nani afa nye kazi hii? Ni dhahiri kuwa vyombo vyote vya lugha vyahusika japo kwa kuanzia twataja "BAKITA".

5.0 Hitimisho

Kutokana na maelezo yaliyotolewa mtu akitaka kujua ni njia ipi ni bora zaidi ukweli ni kwamba jibu ni jepesi. Tutakubaliana wote kuwa njia zote hizi zachangizana, kila njia ina ubora wake na udhaifu wake. Ubora wa njia moja utaziba udhaifu wa njia nyingine na udhaifu wa njia moja utazibwa na ubora wa njia nyingine. Hivyo basi tusipotoshe lugha au maana ya neno kwa kung'ang'ania njia moja tu. Mwisho, japo mambo ya kuzingatia ni mengi twayafupisha kwa kusema kwamba unapounda neno jipya katika lugha fulani zingatia kanuni za isimu za lugha inayolengwa na utamaduni wa wale watacao tumia neno hilo.

Marejeo

Akida, H. 1973. "Msamiati wa muda wa Sayansi" katika **Kiswahili** vol. 43/2.

Akida, H. 1976. "Misingi ya Uimarishaji wa Kazi za Istilahi Kimataifa". DSM, Makala isiyochapishwa.

BAKITA, Kamusi Na. 3: **Magonjwa ya mifugo, mimea na wadudu waharibifu**, DSM.

Gibbe, A.G. 1978. "Macadeleo ya Istilahi za Kiswahili". DSM, Makala isiyochapishwa.

Khamisi, A.M. 1980. "Kujenga Kiswahili kwa kutumia lugha za Kibantu". DSM, Makala isiyochapishwa.

MacWilliam, A. 1982. "Maoni kuhusu tafsiri ya istilahi za Sayansi". DSM, Makala isiyochapishwa.

Mdee, J.S. 1981. "Undaji wa istilahi kwa kutegemea lugha husika" DSM, Makala isiyochapishwa.

-----, 1981. "Matatizo ya kuunda istilahi kama yanavyojitokeza katika Kiswahili". DSM, Makala isiyochapishwa.

Stageberg, N.C. 1971. "Six processes of word formation" katika an **Introductory English Grammar**. New York: Rinehart and Winston INC.